

Slaavilainen kirjasto, ystävyyyden ele vai venäläistämisen väline?

K i r s t i E k o n e n

Sortovuosien muisto on jättänyt suomalaisen kollektiiviseen muistiin käsitteen ”Venäjän vallan alla”. Käsite sisältää ajatuksen Venäjästä Suomen olemassaolon uhkana sekä näkemyksen Suomesta Venäjän harjoittaman valtopolitiikan kohteena. Talvi- ja jatkosodan tapahtumat liittyvät saumattomasti tähän käsitykseen. Suomalainen kansallinen identiteetti on rakentunut paljolti Venäjän (Neuvostoliiton) uhan ja maiden vastakkainasettelun varaan. Tutkimuskirjallisuudessa yhteistä vuosisataa ja maiden välisiä suhteita on toki valotettu ilman kansallista ohjelmaa. Esimerkiksi Osmo Jussilan tutkimukset ja varsinkin teos *Suomen suuriruhtinaskunta* (2004) tarjoavat yksityiskohtaista tietoa autonomian ajan hallinnosta, toimijoista ja tapahtumista. Matti Klinge (1997), Max Engman (2000) ja Kristiina Kalleinen (2001) ovat tutkimuksissaan tuoneet esiin niitä etuja, joita Suomelle koitui ”Venäjän vallan” ajasta.

Suomen kansalliskirjaston osana toimivan Slaavilaisen kirjaston lähes 200-vuotinen historia tarjoaa maiden yhteiseen historiaan näkökulman, jonka avulla on mahdollista välttää suhteiden tarkastelu vihollisuuden ja vastakkainasettelun kautta. Slaavilainen kirjasto oli autonomian

aikana sekä venäläinen että suomalainen organisaatio, koska sillä oli sekä koko valtakuntaa että paikallista tiede-elämää palveleva tehtävä. Tarkastelen tässä artikkelissa Slaavilaisen kirjaston historian käännekohtia autonomian ajan alusta aina itsenäisyyden ajan alkuun saakka sekä Venäjän imperiumin että Suomen suuriruhtinaskunnan näkökulmista.

Imperiumin käsite on levinnyt laajalle postkoloniaalisen historian- ja kulttuurintutkimuksen piirissä ja sitä on sovellettu myös Venäjän ja Neuvostoliiton tutkimukseen. Venäjän valtakunta ja Neuvostoliitto siirtomaita havittelevana ja aktiivista ulkopolitiikkaa harjoittavana imperiumina on ollut tutkimuksen kohteena erityisesti mitä tulee valtakunnan eteläisiin osiin ja Siperiaan. Jälkimmäistä varten luotu käsite sisäinen kolonisaatio (*vnutrennjaja kolonizatsija*, Etkind 2001) on hyvä esimerkki siitä, että Venäjän historian tutkiminen läntisten käsitteiden ja näkemysten avulla on hankalaa ja tarkennuksia vaativaa. Toisaalta Venäjän historian pohtiminen esimerkiksi imperiumin käsitteen avulla on tarjonnut uusia näkemyksiä, mistä hyvä esimerkki on Ilja Gerasimovin, Sergei Glebovin, Jan Kusberin, Marina Mogilnerin ja Alexander Semjonovin toimittama artikkelikokoelma *Empire Speaks Out* (2009).

Suomen suuriruhtinaskuntaan postkoloniaalisen teorian piirissä kehitettyjä ajatuksia ei ole juuri sovellettu – johtuen oletettavasti Suomen laajasta autonomiasta. Kun Suomen ja Venäjän yhteistä historiaa pohditaan imperiumin käsitteen valossa, keskusteluun nousee kysymys kansallisen ja imperiaalisen historiallisen narratiivin

eroista. Tästä kirjoittaa Max Engman teoksessa *Lejonet och dubbelörnen* (2000, 21). Hän käyttää käsitteitä *imperiumin logiikka* ja *kansakunnan logiikka* osoittaen sen, kuinka valittu näkökulma vaikuttaa tarkastelun johtopäätöksiin. Teoksen *Empire Speaks Out* (2009, 20–23) toimittajat tarkentavat ajatusta imperiumin ja kansakunnan näkökulmista tuomalla esiin strategisen relativismin käsitteen, jolla kyseenalaistetaan näiden käsitteiden jäykkiä merkityssisältöjä ja niiden keskinäistä vastakohtaisuutta. Kirjoittajat viittaavat Venäjän ”imperiaalisiin kysymyksiin” kuten juutalaiskysymykseen tai Puolan kysymykseen, joissa strateginen relativismi ilmenee imperiumin harjoittamana epäloogisena ja ennakoimattomana politiikkana, mutta yhtä kaikki johtaa imperiumeille tyypilliseen maantieteelliseen, kulttuuriseen ja sosiaalipoliittiseen moninaisuuteen.

Imperiumin ja kansakunnan logiikka sekä strategisen relativismin käsite luovat kehysten seuraavalle pohdinnalle, jossa pyrin vastaamaan kysymykseen siitä, oliko Slaavilainen kirjasto organisaatio, joka laajensi ja stabiloi imperiaalista vallankäyttöä. Vai oliko se instituutio, joka mahdollisti paikallista toimijuutta? Mikä oli kirjaston merkitys Venäjän politiikan kannalta? Entä Suomen suuriruhtinaskunnan? Ja ennen kaikkea: toimittiko kirjasto imperiaalisen vallankäytön ja kulttuuripolitiikan asiaa vai nivoutuiko se yliopiston, tuon paikallisen vaikuttamisen ja myöhemmin itsenäisyyspyrkimysten linnakkeen, toimintaan?

Lahjoja ja vaatimuksia

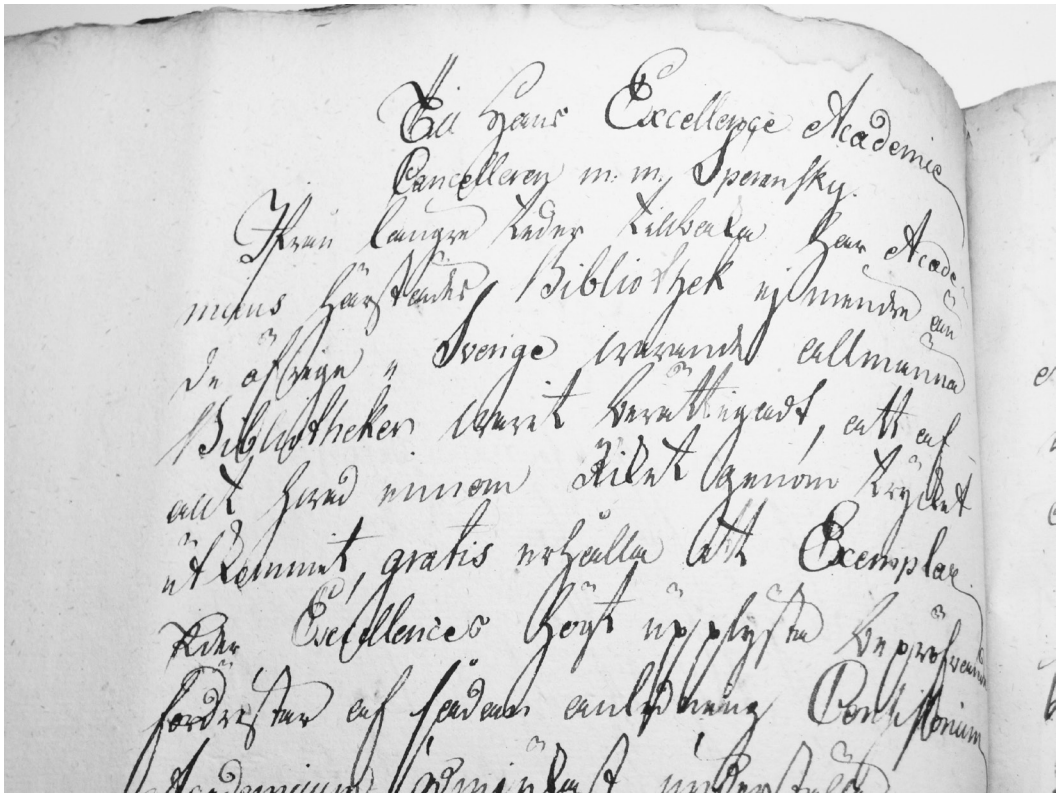
Slaavilaisen kirjaston¹ syntyvaiheet juontavat vuoden 1809 tapahtumiin, jolloin osana kansainvälistä valtopolitiikkaa Ruotsin valtakunnan itäiset alueet liitettiin Venäjän imperiumiin. Kirjaston ensi vaiheet näyttäytyvät hieman erilaisina riippuen siitä, katsotaanko niitä suomalaisesta, paikallisesta, vai Venäjän imperiaalisesta näkökulmasta.

Suomen sodan vielä ollessa käynnissä venäläiset otettiin Turussa vastaan ilman vastarintaa.

Uusiin hallitsijoihin myönteisesti suhtautui erityisesti Turun akatemian varakansleri ja Turun piispa (myöhemmin arkkipiispa) Jacob Tengström. Akademia oli valloitetun alueen tärkeimpiä instituutioita; se edusti paitsi sivistyksellistä, myös poliittista ja uskonnollista eliittiä. Siksi valloittajalle tämän instituution myötämielisyys oli erittäin tärkeä – ja siksi se pian palkittiin anteliaasti myönteisestä suhtautumisestaan uuteen vallanpitäjään. Akademia sai sodan vielä ollessa käynnissä keisarilta kehotuksen laatia suunnitelma kehittämis- ja laajentamistarpeistaan. Kehotus on tärkeä osa Venäjän aloittamaa maan rauhoittamispolitiikkaa. (Jussila 2009, 57–77; Klinge 1997, 15–24; Tommila 1984, 31, 42–44, 76–79).

Toinen akatemian ja samalla tulevan Slaavilaisen kirjaston kannalta merkittävä seikka oli hallitsijan lupaus, että maan lait ja privilegit säilytettäisiin sellaisina kuin ne olivat Ruotsin valtakunnassa. Turun akatemian kannalta tärkeä oli jo sadan vuoden ajan voimassa ollut oikeus saada vapaakappaleina Ruotsissa painettu kirjallisuus (Jörgensen 1980, 108). Kun kirjallisuutta ei enää saatu Ruotsista, yliopiston piirissä katsottiin, että lakien ja privilegioiden säilyminen ennallaan takaisi akatemian kirjastolle oikeuden saada kokoelmiinsa Venäjällä painetut julkaisut. Ajatus on huimaava. Silti akatemian konsistori esitti myös sen keisarin pyytämässä ”toivomuslistassa” joulukuussa 1809. Tosin tätä pyyntöä ei osoitettu keisarille, vaan Mihail Speranskille, joka muiden toimiensa ohella toimi Turun akatemian kanslerina (Jörgensen 1980, 112, Kons. registratur 12/14 1809, Akter för år 1809).

Näin siis alkusysäys Slaavilaiselle kirjastolle annettiin heti vuonna 1809. Taustalla vaikuttaa venäläisten pyrkimys vahvistaa valtaansa rauhoittamispolitiikalla ja ystävällistä suhtautumista ilmentävillä lahjoilla. Paikalliset toimijat puolestaan pyrkivät säilyttämään asemansa ja hyötymään tilanteesta mahdollisimman paljon muun muassa keisarin vahvistamiin Ruotsin ajan lakeihin vedoten ja muun muassa vapaakappaleoikeutta vaatien. Ylipäätään suomalaisten toimintaa ohjasi pyrkimys saada uudessa valtioyhteydessä

Turun akatemian konsistorin laatimia kirjeluonnoksia Speranskille (Helsingin yliopiston keskusarkisto).

niin paljon etuja kuin suinkin mahdollista (Tommila 1984, 84). Toki suomalaisille oli tärkeintä säilyttää lainsäädäntö, talonpoikien vapaus ja luterilainen usko, mutta myös Slaavilaisen kirjaston syntyvaiheet liittyvät pyrkimykseen taata institutionaalisten käytänteiden jatkuvuus.

On kuitenkin todettava, että kun valtakunnan hallinnossa lopulta päätettiin Turun akatemian saamista avustuksista, vapaakappaleoikeutta ei mainita. Speranskin toimet koko valtakunnan hallinnon uudistamiseksi loppuivat vuonna 1812, jolloin hänet erotettiin tehtävästään ja karkotettiin pääkaupungista. Kenties vapaakappalepyyntö jäi käsittelemättä tästä syystä. Sen aika tuli kuitenkin myöhemmin, vuonna 1820. Asiakirjojen perusteella on vaikea hahmottaa, miksi juuri tuona ajankohtana syntyi hallitsijan päätös, josta opetusministeri Aleksandr Golitsyn ilmoitti kesäkuun 19. päivänä 1820 Tsarskoje Selossa päivätyssä kirjeessä akatemian kanslerille,

suuriruhtinas Nikolai Pavlovitšille.² Mahdollisesti taustalla vaikutti Robert Henrik Rehbinder (Knapas 2012, 291), kirjastoista kiinnostunut ministerivaltiosihteeri ja varakansleri. Opetusministerin kirjeen mukaan keisari on päättänyt antaa Turun yliopistolle (*Aboskij universitet*) oikeuden saada ilmaiseksi yhden kappaleen kaikista Venäjällä painetuista julkaisuista. Kirjeessä ehdotetaan, että kirjat toimitettaisiin valtiosihteerille Rehbinderille Suomen asiain komiteaan, josta ne voitaisiin edelleen lähettää Turkuun.

Näin Turun akatemian vapaakappalepyyntöön lopulta suostuttiin. Imperiaalinen vallankäyttö yhtäältä ja paikallinen toimijuus toisaalta näyttävät limittyvän keskenään niin akatemian kehittämistyössä kuin kirjastohankkeessakin. Hyötynäkökulmasta arvioituna voi todeta, että edut eivät olleet ristiriidassa, vaan hyötyä koitui sekä imperiumille että suuriruhtinaskunnalle. Imperiumin saama hyöty oli poliittista vakautta,

kansakunnan hyöty puolestaan sivistyksellistä. Kumpikin osapuoli esiintyy toimijana, mikä johtuu paljolti siitä, että päätökset luontuivat edistämään kummankin osapuolen tavoitteita.³

Säilyneiden saatekirjeiden perusteella tiedetään, että Turkuun toimitettiin Venäjällä julkaisua materiaalia valtiosihteeri Rehbineristä kautta (Helsingin yliopiston arkisto, Kanslerinviraston arkisto 1809–1830, Ba2). Mutta vain rippeet jäivät jäljelle, kun akatemian kirjasto tuhoutui Turun palossa syksyllä 1827. Kirjastonhoitaja Fredrik Pippingin laatiman listan mukaan venäjänkielisiä kirjoja säilyi 23 kappaletta (Kansalliskirjaston arkisto, KK, erik. 017). Ne, kuten muutkin säilyneet teokset, olivat olleet tulipaloyönä lainassa kirjastosta.

Uuteen pääkaupunkiin

Turun paloa seurannut keisarin päätös akatemian muutosta uuteen pääkaupunkiin ei miellyttänyt henkilöstöä. Runsaat kirjalahjoitukset⁴ tuhoutuneen kirjaston uudelleen perustamiseksi toimivat sekä kirjakokoelman restauroinnin että myönteisen mielialan hyväksi. Yksittäisten kirjalahjoitusten ohella käynnistyi kampanja kirjakokoelmien kartuttamiseksi. Yliopistojen ja oppilaitosten kirjastot Venäjän eri kolkilta toimittivat Helsinkiin kokoelmiensa dupletteja. Pietarin, Moskovan, Tarton, Vilnan ja Harkovin kaltaisten yliopistokaupunkien lisäksi kirjoja saatiin muun muassa Simbirskistä, Tomskista, Nižni Novgorodista, Vjatkasta, Saratovista, Irkutskista... (Helsingin yliopiston arkisto, Kanslerinviraston arkisto 1809–1830; Helsingin yliopiston kirjaston arkisto HYK Ba 1.1.29, Ba 1.1.30). Uudet maantieteelliset ulottuvuudet avautuivat; samalla oppineiden huomio kiinnittyi uusiin tutkimuskohteisiin.

Merkittävin Turun paloon ja yliopiston muuttoon liittyvä tapahtuma oli vuoden 1828 uusi sensuurilainsäädäntö ja erityisesti sensuuriohjesäännön pykälä 52, jonka nojalla valtakunnan sensuurikomiteat veloitettiin toimittamaan kappale kustakin painotuotteesta Pietarin julkiseen kirjastoon, Helsinkiin Aleksanterin yliopiston

kirjastoon sekä Sensuurihallitukselle (Polnoje Sobranije Zakonov, Sobranije vtoroje. Tom. 3, 466.) Päätös oli hämmästyttävä, ei ainoastaan siitä syystä, että Aleksanterin yliopisto sai erityisaseman, vaan myös siksi, että Pietarin tiedeakatemia kirjasto menetti vapaakappaleoikeutensa. Tosin asia korjattiin pian, mutta uusi laki antoi kuvan Aleksanterin yliopistosta Tiedeakatemian merkittävämpänä laitoksena. On vaikea arvioida oliko kysymyksessä vahinko vai tarkoituksellinen toiminta.

Monesti vuoden 1828 laki mainitaan Slaavilaisen kirjaston alkuna, mutta on otettava huomioon, että ensinäkkin sen nojalla Aleksanterin yliopisto vastaanotti kirjallisuutta myös monilla muilla imperiumin alueella käytetyillä ei-slaavilaisilla kielillä. Sellaiset kokoelmat kuin Caucasica, Georgica, Armenica, Arabica, Hebraica, Turcica, Persica, Russica, Lettonica, Lithuanica ja Estonica kertovat alueista ja kulttuureista, joihin suuriruhtinaskunnassa oli nyt mahdollista suunnata akateemista ja muutakin kiinnostusta (näistä tarkemmin ks. Knapas 2012, 191–193; Handbook of Oriental Collections 1978). Käytännössä kielitaidon puute ja läntisen Euroopan tieteellinen johtoasema jättivät kokoelmat lähes käyttämättömiksi – aina näihin päiviin saakka. Sensuurilakiin liittynyt vapaakappaleoikeus ei siis vielä merkinnyt erityisen venäläisen tai slaavilaisen kirjaston alkua.

Toiseksi, slaavilaisen kirjaston alkuna ei voi pitää vuotta 1828 siitäkään syystä, että kaiken kaikkiaan Aleksanterin yliopiston kirjaston tila oli 1830-luvulla kaoottinen. Turun palon jälkeen kokoelmat piti paitsi hankkia, myös järjestää. Kirjojen luettelointi- ja sijoitteluperiaatteesta kiisteltiin (Jörgenesen 1980, 191–199). Oma kirjastorakennus otettiin käyttöön vaiheittain vuosina 1840–1845. Vaikka vapaakappaleoikeus oli ollut suomalaisten toivomus, venäjänkielinen aineisto – puhumattakaan imperiumin muilla kielillä painetusta kirjallisuudesta – ei ollut tärkeysjärjestyksessä ensimmäisenä, kun kirjastoa järjestettiin Aleksanterin yliopiston opettajia ja opiskelijoita palvelemaan. Tämän havaitsi myös nuori Jakov Grot muutettuaan Pietarista

Helsinkiin kesällä 1840.

Kieli, kansa ja kansalliskokoelma

Jakov Grot (1812–1893), jota kunnioitetaan Slaavilaisen kirjaston perustajana, tuli Helsinkiin toteuttamaan valtakunnan kannalta tärkeää tehtävää: edistämään venäjän kielen osaamista Suomen suuriruhtinaskunnassa. Suomeen muuttaessaan hän tiesi, että pian Aleksanterin yliopistossa avautuisi Sergei Solovjovin hoidossa ollut venäjän kielen professuuri. Näin tapahtuikin seuraavana vuonna; Grotista tuli ensimmäinen venäjän kielen ja kirjallisuuden ordinarius-professori.

12 vuoden kuluttua, hankkiutuessaan takaisin Pietariin, Grot totesi:

Helsingin yliopistossa työskentelyni tärkeimpänä saavutuksena pidän sitä, että yliopisto ja koko Helsingin kaupungin väestö on saanut venäläisen kirjaston, joka on perustettu minun uurastukseni tuloksena, ja josta kuka tahansa voi lainata kirjoja ilmaiseksi. Tätä mukavuutta käyttävät hyväkseen erityisesti Suomenlinnan merimiehet, mutta on myös muita lukijoita. Muut saavutukseni jäävät toistaiseksi mahdollisuuden asteelle. (Grot 1895, 39. Suom. K.E.)

Venäjän kielen juurruttamisessa Grot ei onnistunut edeltäjiään tai seuraajiaan paremmin. Hänen arvionsa merkittävimmästä saavutuksesta osui oikeaan: Grotin aloitteellisuuden ja toimeliaisuuden tuloksena perustettu kirjasto on yhä toiminnassa ja sen toiminta noudattaa paljolti Grotin suunnitelmia.

Grotin toiminta Suomessa samoin kuin hänen suunnitelmansa ja työnsä kirjastossa on dokumentoitu yksityiskohtaisesti hänen kirjeenvaihdossaan Pietarin yliopiston rehtori Pjotr Pletnjovin (1792–1865) kanssa. Se julkaistiin kahtena paksuna niteenä vuonna 1896, ja se on valikoiden ruotsinnettu (1912, 1915) historiallisen lähdearvonsa vuoksi. Kirjeenvaihto kertoo seikkaperäisesti Grotin kirjastotyön ohella myös Pletnjovin osuudesta kirjaston perustamishank-

keessa.

Pian Helsinkiin muutettuaan Grot tutustui yliopiston kirjaston kokoelmiin. Hän totesi, että joukossa on venäjänkielistä aineistoa, mutta se on hajallaan ”kuin eksyneet venäläiset matkailijat Euroopassa” (Grot & Pletnjov 1896, 1, 69). Grotin lausunto antaa käsityksen siitä, että vapaakappaleina saatu aineisto ei ollut kirjastossa ensisijaisen tärkeää. Toisin kuin paikallisille yliopistoihmisille, Grotille taas juuri venäläinen materiaali oli kaikkein tärkeintä.

Grot – vaikka toimikin monella tapaa valitusajan perinnön vaalijana – oli romantiikan ihanteiden ilmentymä. Hänen toiminnassaan heijastuu ajalle tyypillinen piirre nähdä kieli arvona sinänsä. Kirjaston kannalta tarkasteltuna muutos 1800-luvun alun tilanteeseen on selvä: kun vielä Turun akatemian aikoina kieli oli lähinnä kommunikaation väline muun muassa tieteen harjoittamisessa, ei kirjakokoelmien kieltä pidetty merkittävänä seikkana. Tieteen kielet olivat ranska ja saksa sekä kasvavassa määrin englanti ja vähenevässä määrin latina. 1840-luvulla tilanne oli toinen. Kansalliskielten merkitys alkoi vaikuttaa kirjaston organisaation ja kokoelmien sijoitteluun.

Grot sai yliopiston hallinnon vakuuttuneeksi erillisen venäläisen kirjaston tärkeydestä. Aluksi kokoelma sai tilat juuri valmistuneesta Engelin piirtämästä kirjastorakennuksesta, mutta pian se joutui muuttamaan tilanahtauden vuoksi yliopiston päärakennukseen. Grot muun muassa hankki Pietarista tärkeitä tieteellisiä julkaisuja, kantoi huolta vapaakappaleiden saatavuudesta, pohti kirjojen järjestelyä ja luettelointia, karsi kokoelmaa, ja suunnitteli kirjaston kalustamista. Virallisesti Aleksanterin yliopiston Venäläinen kirjasto perustettiin 1852, jolloin yliopiston uudet statuutit astuivat voimaan. Grotin jälkeen aina vuoteen 1902 asti kirjastosta vastasi venäjän kielen ja kirjallisuuden professori. (Grot & Pletnjov 1896, osa 1, 81, 317 ja osa 2, 237, 320.)

Grotin toiminta kirjastossa liittyy hänen muuhun toimintaansa venäjän kielen edistäjänä ja kulttuurilähettiläänä. Hänen kiinnostuksensa kansalliseen kulttuuriin ei rajoittunut venäläiseen

kulttuuriin, vaan hän oli laajasti perehtynyt myös Skandinaviaan ja Suomeen. Hän julkaisi aiheesta monia artikkeleita venäjän kielellä, muun muassa Puškinin perustamassa ja tuolloin Pjotr Pletnjovin päätoimittamassa *Sovremennik*-lehdessä. (Ks. Grot 1898). Hänen suhtautumisensa vieraisiin kulttuureihin oli arvostava. Samanaikaisesti hän oli sitä mieltä, että venäjän kieli oli imperiumin virallinen kieli, jota Suomessakin tuli hallita. Samaa mieltä hänen kanssaan olivat monet suomalaisvaikuttajat kuten esimerkiksi Alexander Armfelt (Tommila 1984, 135) ja Lars Gabriel von Haartman (Kalleinen 2001, 223).

Grotin toimia kirjaston perustajana ja kulttuurivälittäjänä voi arvioida paikallisesta ja imperiaalisesta näkökulmasta. Yhtäältä hän oli venäjän kielen asialla, toisaalta hän levitti myönteistä Suomi-tietoutta koko imperiumin laajuisesti. Roolit asettuvat sisäkkäin eikä hänen omasta ajastaan käsin niissä näy ristiriitaisuutta – kuten strategisen relativismin käsite antaa olettaa. Jälleen kerran imperiumin ja kansakunnan hyödyt näyttävät käyvän yksiin. Tosin kiinnostus kansallisiin kieliin johti siihen, että Grot ei kunnioittanut vuoden 1828 vapaakappalelain sisältämää ajatusta ”kansalliskokoelman” luomisesta eli imperiumin kaikilla kielillä julkaistun kirjalli-

suuden kokoamista yhteen paikkaan. Erottaessaan imperiumin valtakielen sen muista kielistä Grot paitsi korosti venäjän kielen asemaa, myös eristi sen. Samaan aikaan venäläisen kokoelman erottamisen kanssa erotettiin myös Fennica, Suomen kansalliskokoelma, yliopiston kirjaston muista kokoelmista (ks. Knapas 2012, 118–119). Kokoelmien erottelu kansallisuuden mukaan vei pohjaa imperiaalisen identiteetin rakentamiselta. Grotin toimet ja yliopiston hallinto eivät näin ollen edesauttaneet suuriruhtinaskunnan sitoutumista imperiumiin, pikemminkin päinvastoin: ne vähensivät niiden välistä kommunikaatiota. Grotista alkoi slaavilaisen kirjaston erillisyyden aika suhteessa muuhun yliopiston kirjastoon.

Identiteetti, valta ja kirjasto

1800-luvun lopun ja 1900-luvun sortokaudet kertovat imperiumissa tapahtuneesta muutoksesta: sen keskusvaltaa lujitettiin ja hallintoa yhteinäistettiin. Samaan aikaan integraatiopolitiikan kanssa ja myös sen vaikutuksesta suuriruhtinaskunnassa kansallistunne nousi ja itsenäisyysajattelu voimistui. Laajan autonomian omaava yliopisto oli venäläistämisen ja autonomian kaventamisen vastaisen toiminnan tukikohta.

Jakov Grotin leikkaamat siluettikuvat itsestään ja Pjotr Pletnjovista.

Kenraalikuvernöörin valta ei sinne suoranaisesti ulottunut, mutta budjettivallan kautta yliopiston toimintaa pystyttiin säätelemään.

Juuri budjettivallan kautta yliopistoon perustettiin ns. venäläiset professorit, Venäjän valtio-oikeuden ja venäläisen oikeuden professori sekä Venäjän historian ja valtio-opin oppituli, joiden tehtävänä oli ”herättää Suomen nuorukaisissa rakkautta Valtaistuinta ja sympatiaa Venäjää kohtaan” (ks. Klinge 1989, 457). Professorien täyttö oli kuitenkin yliopiston konsistorin vallassa, mikä mahdollisti paikallisen vallankäytön ja toimijuuden. Venäjän oikeushistorian professoriksi valittiin federalismin kannattaja Sergei Korff, joka toimi lyhyen ajan myös kirjaston johtajana, jonne hänen henkilökohtainen kirjastonsa päätyi sitten, kun ”venäläiset professorit” lakkautettiin Suomen tasavallassa. Korff muutti Yhdysvaltoihin, missä hän vaikutti Georgetownin ja Columbian yliopistojen Venäjä-tutkimuksen aloittajana (Petrov 2012).

Muuttuvassa tilanteessa Slaavilainen kirjasto (edelleen Venäläisen kirjaston nimellä) toimi entiseen tapaan yliopiston yhteydessä itsenäisenä yksikkönään. Kirjaston johto ei enää kuulunut venäjän kielen professorin tehtäviin, vaan vuonna 1902 sen esimieheksi oli valittu Andrei Igelström. Korffin tavoin Igelströmkään ei ollut imperiaalisen vallankäytön asialla, vaan pikemminkin päinvastoin. Sosialistivallankumouksellisten aatteiden kannattajana hän oli itsevaltiuden vastustaja. Kirjastotoiminnassa tämä näkyy muun muassa siten, että hän hankki verkostojensa avulla laajan maanalaisen vallankumouksellisen kirjallisuuden kokoelman. Jälleen kerran suuriruhtinaskunnan ja imperiaalisen vallan edustajien intressit kävivät yhteen.

Niin kauan kuin Venäjän imperiumi oli olemassa ja Suomi sen osa, Venäläisellä kirjastolla oli paikkansa yliopiston organisaatiossa. Poliittiset ja yhteiskunnalliset tekijät vaikuttivat suotuisasti kirjaston kehitykseen. Lukuun ottamatta tilanahtaudesta johtuvaa karsintaa (kokoelmasta poistettiin muun muassa populaariteiteitä, lastenkirjallisuutta ja sanomalehtiä) kirjasto toimitti tehtävänsä. Mutta kun

itsenäistyneessä Suomessa alettiin katkoa niin hallinnollisia, kulttuurisia kuin identiteettiinkin liittyviä siteitä imperiumiin, kirjaston olemassaolo kävi uhatuksi. Valtioyhteyden katkeaminen ja siitä johtuva vapaakappaleoikeuden menetyks sekä Neuvosto-Venäjän epävakaa otot tekivät kirjallisuuden hankinnan lähes mahdottomaksi. Suuremman uhan kirjastolle muodosti kuitenkin Suomen venäläisvastainen kulttuuri-ilmasto ja sen mukainen politiikka.

Yliopiston osana kirjaston asema oli kuitenkin turvatumpi kuin esimerkiksi lakkautettavaksi määrättyjen venäläisten koulujen tai yhdistysten tilanne. Kirjaston tulevaisuutta pohtimaan asetettiin yliopistossa toimikunta, joka hieman yllättäen tuli siihen tulokseen, että kirjasto oli kulttuurihistoriallisesti arvokas, varsinkin ottaen huomioon Neuvosto-Venäjällä vallitsevan kaoottisen tilanteen. Kirjaston olemassaolon pahin uhka oli yritys ostaa kokoelma Prahaan, josta vallankumouksen jälkeen oli muodostunut venäläisten pakolaisten kulttuurinen ja tieteellinen keskus. Sieltä käsin Suomen ulkoministeriölle tuli ostotarjous, johon ei kuitenkaan suostuttu (tarkemmin ks. Engman 1986 ja Hakkarainen 2011). Vaikka ilmassa oli halua sulkea ja unohtaa kaikki venäläinen, kirjasto säilyi. Se palautettiin yliopiston kirjaston yhteyteen ja kuin viimeisenä alamaisuuden napanuoran katkaisuna sen nimi muutettiin venäläisestä slaavilaiseksi.

Slaavilaisen kirjaston vaiheet voidaan hahmottaa sekä imperiumin että kansakunnan logiikan kautta. Yhtäältä kirjasto vakiinnutti imperiaalista valtaa, toisaalta se tuki yliopistoa, joka oli kansakunnan kannalta tärkeä toimija. Kirjasto oli autonomian ajan alussa myönteisen mielialan luomisen väline; Venäjän vapaakappaleoikeutta ei käytetty venäläistämisen välineenä, vaan se saatiin suomalaisten oman ehdotuksen perusteella. Grotin aika, 1840-luku, oli suomalais-venäläisten suhteiden kannalta myönteisintä aikaa. Kiinnostus oli molemminpuolista, ja imperiumin tilan avautuminen johti avartumiseen kohti itää, muun muassa suomalais-ugrialaisten sukukansojen tutkimuksen muodossa. Samalla alkoi kansallinen eriytyminen. Vuosisadan lo-

pullakaan kirjasto ei – yliopiston oman vahvan aseman vuoksi – ollut imperiumin yhtenäistämisen asialla, vaan pikemminkin murensi sitä ennen muuta henkilövalintojensa kautta.

Slaavilaisen kirjaston näkökulmasta tarkasteltuna imperiumin ja kansakunnan logiikat eivät näyttäyty toistensa vastakohtina, vaan kuten strategisen relativismin käsite antaa ymmärtää, suoraa vastakohtaisuutta tai vastakkainasettelua

ei niiden välillä ole. Kirjaston syntyvaiheet samoin kuin sen olemassaolo ovat poukkoilevan ja arvaamattoman vallankäytön tuotosta, jossa näkyy sekä paikallinen että valtakunnan tason toimijuus. Näin Slaavilainen kirjasto muodostui instituutioksi, joka heijasteli imperiumille tyypillistä kulttuurista monimuotoisuutta. Kansallista yhtenäisyyttä korostavassa nuoressa Suomen tasavallassa tämä koettiin vieraaksi.

Viitteet

- 1 Käytän selvyuden vuoksi kirjaston nykyistä nimeä myös käsitellessäni aikaa, jolloin kirjastoa omana instituutionaan ei vielä ollut olemassa tai jolloin se toimi jollakin muulla nimellä, mm. Venäläisenä kirjastona.
- 2 Speranskin jälkeen Akatemian kanslerina toimi valtakunnan kruununperillinen. Varakanslerina toimi suuriruhtinaskunnan ministerivaltiosihteerinä. Paikallista valtaa Turussa käyttivät akatemian rehtori ja konsistori.
- 3 Venäjän valtakunnassa vapaakappalejärjestelmä perustettiin kirjastojen tärkeyttä korostaneen Katariina II:n aikana. Vuonna 1811 järjestelmää uudistettiin, ja tuolloin sen piirissä olivat Tiedakatemian kirjasto, Kansanvalistusministeriö ja Pietarin julkinen kirjasto. (Istorija biblioteki AN 1964, 135.)
- 4 Turun palon aiheuttamiin tuhoihin ja yliopiston muuttoon Turusta Helsinkiin nivoutuvat myös arvokkaat kirjalahjoitukset, joita Venäjältä lähetettiin. Ne sisälsivät etupäässä muun kuin venäjänkielistä kirjallisuutta. (Pietarin kirjoja 1991; Knapas 2012, 122–135.)

Lähteet

- Bäckman, Edvin (1937), Helsingfors universitetsbibliotekets ryska avdelning: en historisk orientering. – *Nordisk tidsskrift för bok- och biblioteksväsen*. Årg. XXIV. Stockholm, Uppsala.
- Gerasimov, Ilya, Sergey Glebov, Jan Kusber, Marina Mogilner & Alexander Semyonov (eds.) (2009), *Empire Speaks Out*. Leiden, Boston: Brill.
- Engman, Max (1986), Böcker i kristid: biblioteken i relationerna mellan Finland och Rådrysland 1917–1926. – *Album amicorum*. Helsinki. 32–50.
- Etkind, Aleksandr (2001), Fuko i tezis vnutrennei kolonizatsii: postkolonialnyj vzgljad na sovet-skoje prošloje. *Novoje Literaturnoje Obozrenije* 49:3, 50–73.
- Grot, Jakov & Pletnjov, Petr (1896), *Perepiska*. 1–3. Sankt-Peterburg.
- Grot, Jakov (1895), *Neskol'ko dannyh k ego biografii i harakteristiki*. Sankt-Peterburg.
- Grot, Jakov (1898), *Iz Skandinavskogo i finskogo mira: 1839–1881: Otšerki i perevody*. Sankt-Peterburg.
- Grot, Jakov (1912, 1915), *Utdrag ur J. Grots brevväxling med P. Pletnjov angående finska förhållanden vid medlet av 1800-talet*. 1-2. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Hakkarainen, Jussi-Pekka (2011), *Oppineiden*

- talossa: Helsingin yliopiston slavistien kansainväliset verkostot Suomen Yliopistolaisen Avustuskomitean toiminnan yhteydessä vuosina 1921–1925. Pro gradu -tutkielma. Helsinki.
- Handbook of Oriental Collections in Finland* (1978), Scandinavian Institute of Asian Studies. Monograph Series 31. London: Curzon Press.
- Istorija biblioteki Akademii Nauk SSSR: 1714–1964* (1964). Otv. red. M. S. Filippov. Moskva: Nauka.
- Jussila, Osmo (2009), *Velikoje Knjažestvo Finljandskoje 1809–1917*. Helsinki: Ruslania.
- Jørgensen, Arne (1980), *Universitetsbiblioteket i Helsingfors*. Helsingfors.
- Kalleinen, Kristiina (2001), ”*Isänmaani onni on kuulua Venäjälle*”: vapaaherra Lars Gabriel von Haartmanin elämä. Helsinki: SKS.
- Klinge, Matti (1997), *Keisarin Suomi*. Helsinki: Schildts.
- Klinge, Matti (1989), *Keisarillinen Aleksanterin yliopisto*. Helsinki: Otava.
- Klinge, Matti (2009), *Napoleonin varjo: Euroopan ja Suomen murros 1795–1815*. Helsinki: Otava.
- Knapas, Rainer (2012), *Tiedon valtakunnassa: Helsingin yliopiston kirjasto – Kansalliskirjasto 1640–2010*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Petrov, Jevgeni (2012 ilmestyy), *Obštšestvennaja i nautšnaja dejatelnost barona S. A. Korfa (1876–1924 gg.) v Rossii, Finljandii i Amerike*. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo S-Peterburgskogo universiteta.
- Pietarin kirjoja: näyttely* (1991). Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto, 19–48.
- Polnoje Sobranije Zakonov* (1828). Sobranije vtoroje. Tom. 3. Sankt-Peterburg.
- Rehtorin kertomukset (1862), *Till vetenskapernas beskyddare, gynnare, idkare och vänner vördsam redogörelse af Kejsarliga Alexanders-Universitetets i Finland nuvarande Rektor*, Helsingfors.
- Tommila, Päiviö (1984), Suomen autonomian synty 1808–1919. Valtioneuvoston kanslia: Valtion painatuskeskus.
- Widnäs, Maria (1947), Jacob Grot och universitetets ryska bibliotek. – *Miscellanea Bibliographica* 5. Helsinki. 144–163.

Arkistolähteet

- Helsingin yliopiston keskusarkisto.
Helsingin yliopiston kirjaston (Suomen kansalliskirjaston) arkisto.